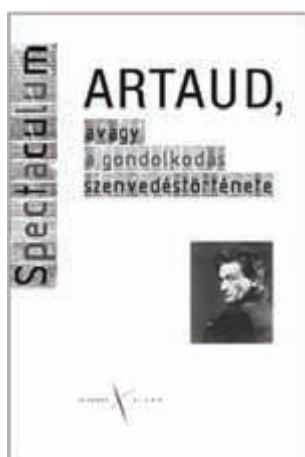

Artaud és írás-test-vérei

ARTAUD, AVAGY A GONDOLKODÁS SZENVEDÉSTÖRTÉNETE

Kijarat Kiadó
Budapest, 2011
170 oldal, 2600 Ft

Ízig-vérig az újraolvasás élményét nyújtja a Kijarat Kiadó 2011-es Artaud-kötete, melynek a francia gondolkodó korai költői törekvéseiről, filozófiai eszmefuttatásairól, alkímiai tapasztalatairól, elmegyógyintézetben születő gondolatairól, verseiről és rajzairól szóló tanulmányai izgalmas megvilágításba helyezik az első sorban színház-teoretikusként ismert örült zseni gondolati világát. Hazai kontextusban legalábbis – a válogatott fordításoknak és a róluk szóló tanulmányoknak köszönhetően – Artaud színházi lázadóként lett elkönyvelve, miután a 60-as évek színházi mozgalmi kisajátították és a „nyelven kívüli”, egyszeri élményt központba állító performanszok és happeningek fő hivatkozási autoritásával tették.

Artaud metafizikakritikájának fő vesszőparipája valóban a Nyugati logocentrikus színház és annak „reprezentációba zártága”, ami ellen nem csak papíron, de gyakorlati színházi alkotóként is megpróbált színre lépni. Ez utóbbi téren szerzett kudarcélményei (a „Kegyetlenség Színházának” egyetlen előadása bebukott, és maga Artaud sem volt vele maradéktalanul elégedett) később aztán, a színházelméleti szintéren meggyőzően erősítették azt az olvasati irányt, mely az avantgárd ideológiák lelepleződésével járó elméleti bukással együtt emlegették az artaud-i színház és az egész artaud-i színházelmélet bukását. Vagyis az uralkodó olvasat szerint Artaud együtt bukott az avantgárral egy olyan dekonstruktív szemléletmód áldozataként, mely szerint az avantgárd a „jelenlét”, „élmény”, „hús” / „test” kategóriáival csupán a metafizikus világrend bináris oppozíciói közül az elnyomott oldalt erősítette (a felvilágosodás örökségének preferált „szó”, „racionalitás”, „lélek” fogalmaival szemben), ami pusztán ugyanazon rendszer megfordítását jelentette a kritizált felfogás logikai rendszerén belül maradva. Ennek az Artaud-olvasatnak programadó szövege Derrida „A kegyetlenség színháza és a reprezentáció bezáródása”¹ című írása, melyet – a maga enigmatikus, „derridai” nyelvezete ellenére – előszeretettel olvasnak úgy, mint az Artaud-színház lehetetlenségét

¹ Jacques Derrida: „A kegyetlenség színháza és a reprezentáció bezáródása”, ford. Farkas Anikó, Ivacs Ágnes, *Gondolat-Jel* 1994. I-II. 3-17.

bizonyító állásfoglalást, melynek fényében Artaud Nyugati metafizika elleni lázadása – ahogy Orbán Jolán fogalmaz Artaud-nak a Bali-szigeteki táncok illetve a mexikói indián rítusok iránti szimpátiájában ragadva meg az avantgárd ideológiáját – pusztán a Nyugati metafizika lecserélését jelentette a Keleti metafizikára².

Jelen kötet tanulmányai – ha úgy tetszik – anakronisztikusan rehabilitálják Artaud-t a dekonstrukciós szintér törvényszéke számára, mivel pontosan Artaud avantgárd-metafizikus oppozíciókon túllépő gondolat kísérleteit boncolgatják a gondolkodó testről, az élet és halál közti kísérletes létmódról a tudattal teljes álomról, stb. (Leleplezve ezzel egyben a „Keleti metafizika” kifejezés paradoxitását is ebben a kontextusban, tekintve, hogy a keleti filozófiák és vallások nagyrészt a test/lélek-féle elhatárolás logikájától meglehetősen eltérő világlátásra épülnek). Ennek fényében Artaud színházelméleti munkássága is újraolvasásra szorul, a színházi gyakorlat kudarcában pedig már nem egy állítás (ti. a „jelenlét” elérhető a nyelv mögül előbukkanó test „megszóltatásával”) bebukását kell látnunk, hanem a „hoztam is ajándékot meg nem is” típusú köztes létmód megnyilvánulását (az életet/halál, jelenlét/reprezentáció bináris modellből kitörve), vagyis azt, hogy maga a bukás (a megnyilvánulási kísérletében kudarcot valló, nyom formájában történő megmutatkozás) fejezte ki legjobban Artaud színházról való elméleti álláspontját. (Magyarán ilyen szempontból nem volt bukás, pusztán a sikertelen performatívum sikeres színreléptetése.)

Artaud elméletének avantgárdtól eltérő, dekonstruktív jellegére – a kötet tanulmányai szerint – kevésbé konkrét médiumhoz kötött, inkább általánosabb filozófiai meglátásokat tartalmazó szövegeiben lehetünk rá. Általában a művészet, a kultúra, a nyelv radikális megújítását követelve, kezdeti költészeti törekvései és késői elmeegógyintézetben szerzett tapasztalatai, mexikói beszámolóí kapcsán, levelekben, esszéikben tárja fel térhez és időhöz való sajátos viszonyát, melyet a jelenlét/távollét kettősségen túl kell megragadnunk. Az élet és halál közti létezés, a képtelen tér, a lehetőségként létező vagy a már/még nem létező gondolat visszatérő (költői) képei a dekonstrukció azon – nyom, materialitás, hívás, várakozás fogalmihoz kötődő – meglátásaira rímelenek, melyek szerint a jelenlét és távollét empirikus tapasztalatán kívül létezik a világhoz való viszonyunk egy pusztá sejtésekben, gyanúban, kísértésekben testet öltő formája, amikor olyan jelenségekkel találjuk magunkat szembe, melyek nem lehetnek teljesen jelen a logikus, kognitív gondolkodás számára, mely létmód ugyanakkor elkerülhetetlen előfeltétele, megalapozója ennek a logikájában őt kizáró racionális gondolkodásnak. (Itt kapcsolható a dekonstrukcióhoz a pszichoanalízis a Valós, a Dolog vagy a kísérletes fogalmi kapcsán.) A köztes létmód nem-fenomenális tapasztalata kikezdi a fogalmi tájékozódás számára biztonságot nyújtó metafizikus (a dolgokat két póluson elrendező) gondolkodást, ugyanakkor – mint pusztá erő, tételezés, performatív robbanás – meg is alapozza, elő is hívja azt, szervesen összefügg vele. Ebben különbözik a dekonstrukció az avantgárdtól: míg az utóbbi – az álmok, az irracionalitás, a test világát megszóltatva – lehetőséget lát a metafizikából való kitörésre, a dekonstrukció a racionalitás és a performativitás/materialitás/Valós tartományát amellet, hogy egymást kizárónak, egyben egymástól elválaszthatatlannak is látja, a végsőkig egymásra utalva gondolja el őket.

A *gondolkodás szenvedéstörténetében* olvasható tanulmányok tudattalanhoz (a tudattól azt külön kezelő, rendszerszerűen felépülő pszichoanalízishez) fűződő ellenséges viszonyát, illetve a gondolkodás elkerülhetlenségének (s az ebből következő fájdalomnak) visszatérő

² Orbán Jolán: „Derrida és a színház”, *Theatron* 1998 tél 1. évf. 2. sz., 35-43.

gondolatát hangsúlyozva Artaud-t itt, a metafizika és annak tagadása közötti dekonstrukciós mezőn helyezik el, messze a jelenlétet, tudat nélküli tudattalant, szellem nélküli testet elérhetőnek, megvalósíthatónak elgondoló avantgárdtól. Ezért nagyon találó a kötet címe, ami arról árulkodik, hogy itt nem jelenlétről, eseményről, a gondolkodás alól való kibújás lehetőségeiről fogunk olvasni, hanem éppen hogy a gondolat hátrahagyhatatlanságáról, a tőle való megszabadulás lehetetlenségéről s egyben feladhatatlan vágýáról. A gondolkodással nem a gondolkodás hiánya, a szellemmel nem a test, a szóval nem a jelentés nélküli mozgás kerül itt szembe, hanem az étellel teli gondolkodás (élet és gondolkodás egysége), a szellemmel átitott test, a mechanikus gesztus mint „érzéketlen és gondolkodó porfelhő” (155.), vagyis egy olyan szemléletmód, ami az oppozicionális szétválasztásokat esetlegesnek (és hiábavalónak) mutatja (és ami egy episztemológiai bizonytalanabb világlátásnak nyit teret). A tanulmányok Artaud kevésbé hivatkozott szövegeire és rajzaira (!) fordítva a figyelmet, megmutatják, hogy a dekonstrukció szemszögével nézve az artaud-i életmű nem egy elhibázott lázadás története, szövegei nem megvalósulatlan programbeszéddek, hanem a metafizika (a gondolkodás) hátrahagyhatatlanságának és elfogadhatatlanságának, s e kettősségből adódó tökéletlenségének, a szenvedő (mert sohasem eléggé biztonságot nyújtó) gondolkodásba vetettségnek – később Derrida és de Man írásaiban kifejtett – filozófiája.

Gondolkodás és élet, intellektus és energia (de Mannál kognitivitás és performativitás) egymást kizárva feltételező viszonya miatt a racionális gondolkodás logikáján kívül eső terület nem lehet a tudományos értekezés egyértelműsége törekvő, állításokat tartalmazó nyelvezetével megragadni (mely „kívül eső terület” folyton rombolja, kétértelművé teszi ezt a nyelvezetet, elhibázzottá annak törekvéseit). A megértés a reflexión, értelmezésen kívül eső performatív erő, energia szempontjából mindig félre-értés. Ezért a dekonstruktív szövegeket olvasó dekonstruktív szövegek stratégiája a nyitottság, a többértelműség, a direkt mellébeszélés – az egymásra vonatkozó olvasás-lánc folytathatóságának égisze alatt. (Vö. Artaud „direkt hibázásra”, „megfontolt rontásra”, „szándékos elszólásra” épülő költői nyelv koncepciójával Grossman tanulmányában!) Az új Artaud-kötet tanulmányai ennek megfelelően maguk is legalább annyira enigmatikusak, költőiek, újabb értelmezésre szorulók, mint olvasatuk tárgya. Nehezen lehet őket szekunder szövegeknek nevezni, inkább Artaud egyes szövegeinek ihletésére íródott esszéknek. Talán csak az utolsó két szöveg nevezhető tanulmánynak konkrét költői képekre, freudi melankóliára, Merleau-Ponty-féle fenomenológiára való hivatkozásai miatt, az összes többi akár lírai szövegként is olvasható, csakúgy mint Artaud írásai. Lehet itt olvasni (negatív előjellel) megmerevedésről, törésről, körülhatároltságról, (pozitív előjellel) energiáról, erőről, robbanásról, szervek nélküli testekről, levágott arcokról, belső térről, mágikus elrendeződésről, befelé forduló szemről, alaprétégről, stb.

Ezeket a szövegeket sokkal nehezebb érteni, mint a terminusoktól burjánzó tanulmányokat, mivel épp a megértés ellenében íródnak. Nehezen tájékozódunk kezdetben ebben a kötetben is, keressük a szerkesztők összefoglaló előszavát, hiányoljuk az egyes szövegeket megelőző rövid lokalizálásokat: honnan való a tanulmány, ki a szerző, stb. Nemcsak a kötet végi forrásmegjelölés az, amitől az olvasó később mégis sajátjává teszi a könyvet. A visszavisszajáró metaforák, költői képek, és az említett „artaud-i” stílus összerázzák a szövegeket (a kezdő Artaud-írás és a részben ezt elemző záró tanulmány keretet is ad a kötetnek), emellett egy idő után rá is hangolódunk a költői nyelven íródó tanulmányok stílusára: ezeket a szövegeket nem csak megérteni, elfogyasztani, letudni kell, hanem élvezni sajátos ízüket,

örülni a lehetőségnek, hogy saját gondolataink sem zárulnak azonnal le, hogy a polcokra való beillesztés, kategorizálás helyett felülhetünk asszociációk hullámaira. Az írásmódhoz való hűség mellett e kötet tanulmányai azért is nevezhetők szorosabb Artaud-olvasatoknak a tudományos szakszövegeknél, mert Artaud saját kulturális kontextusából valók: egytől egyig francia gondolkodóról van szó az 50-estől a 2000-es évekig. Blanchot, Derrida, Deleuze, Grossman, Le Clézio, Rey, Sollers és Thévenin írásai legalább olyan mértékben hívnak elő újabb olvasatokat, készítetnek továbbírásra, mint Artaud szövegei: ez lenne a dekonstrukciós láncolat – és talán az Artaud által körülírt költői nyelv – megvalósulása. (*Spectaculum* sorozat, sorozatszerkesztő: Darida Veronika, Demcsák Katalin, válogatta és szerkesztette: Darida Veronika)

Kérchy Vera

